

Proa

VALENTÍ PUIG

Memòria o caos

VALENTÍ PUIG
MEMÒRIA O CAOS

Proa

Proa
A Tot Vent

Primera edició: octubre del 2019

© Valentí Puig, 2019

Drets exclusius d'aquesta edició:
Raval Edicions SLU, Proa
Diagonal , 662-664
08034 Barcelona
www.proa.cat

ISBN: 978-84-7588-782-1

Dipòsit legal: B. 16.591-2019

Composició: Realització Planeta

El paper utilitzat per a la impressió d'aquest llibre té la qualificació de paper ecològic i procedeix de boscos gestionats de manera sostenible.

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra requereix l'autorització escrita de l'editor; la llei preveu sancions per als infractors.
Si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment de l'obra, podeu sol·licitar permís al Centro Español de Derechos Reprográficos, a través del portal www.conlicencia.com o bé trucant als telèfons 91 702 19 70 / 93 272 04 47.
Tots els drets reservats.

SUMARI

Abans d'entrar deixin sortir	7
Posa't informal	27
El principi d'ingritud	41
Tots víctimes	53
Quadres de costums	67
Adeu a pares i mestres	87
No llegir compensa	99
Epíleg	115

ABANS D'ENTRAR DEIXIN SORTIR

Joventut dels reis bàrbars que fan abdominals al gimnàs, amb entrenador personal, i beuen suc de pera abans de tornar a l'apartament Ikea. Ja fa temps, l'esperit d'equilibri, capaç de pensament viu i de la grandesa de l'art, sustentava les acròpolis. El desequilibri crònic del segle XXI, per als que confiem més en els progressos que en el progrés, té dreceres i cantonades que determinen nous costums, formes i convencions gairebé sempre engendrades al ventre de lloguer de la desmemòria. Detesto les formes i els costums del nou segle. No m'agraden l'absolutisme del tuteig, els cambrers amb camisa negra, l'Espanya tatuada, que caminem pel carrer com zombis amb un iPhone. M'incomoden l'emocionalisme, creure's ser víctimes de tot i contra tot, el sensecorbatisme, exigir nous drets i ridiculitzar els deures. No vull caminar pel carrer amb un bo-

tellí d'aigua mineral ni deixar de donar les gràcies. No accepto equiparar Beethoven amb el rap, suposar que som innocents en un món hobbesià, immolar els receptaris de la nostra àvia. Considero catastròfic el desprestigi de la lectura, de la vida intel·lectual, el narcisisme de la selfie i la gent gran que volen ser molt joves. Prefereixo la bellesa de l'arruga a la carnositat patètica del bòtox. Voler ser sempre joves degrada. Que l'honor i la integritat siguin considerats com una vella sèrie filatèlica fa angúnia. La família es fragmenta com les porcions d'una pizza a domicili. El llenguatge es desarticula, l'utilitat clàssic del pensament va rovellant-se. La civilització s'ha convertit en un clínex que usem i llancem.

La deessa de la memòria, sovint representada per figuracions dolces i no per l'erosió cruel, avui ni tan sols és tema de grafiti. És irremissible la sequera en *streaming* de l'art de la memòria i la invasió del caos. En l'era victoriana, Frederic Leighton va pintar la deessa de la memòria asseguda en un tron, amb una corona de fulles de llorer, tota subtileza i confiança en un esdevenidor d'infinitud. D'aquesta Mnemòsine —mare de les muses— saltem als rel·lotges que es fonen a *La persistència de la memòria* d'un molt jove Dalí, el 1931. A la segona dècada del segle XXI, la memòria dura el que dura una peça de

Banksy, feta per autodestruir-se. En aquest crescendo fatal, un segle i mig de liquidació de la memòria ens contempla. Invocar la civilització de la memòria no és la nostàlgia d'un vell ordre. És que la desmemòria ho fa tot banal i corromp, com una despulla residual, allò que la memòria encara preservava de l'extinció. Sense coneixement i respecte pel passat, ¿per quina raó hauríem de voler garantir-nos les pulsacions de l'excel·lència, de superar-nos, d'ambicionar el domini de la paraula, l'exaltació de la bellesa, la transcendència o la integritat de la virtut pública? Els peons de la nova barbàrie han entrat a casa i a cops de martell destrueixen el disc dur de la memòria individual —moral, estètica— i col·lectiva, com a comunitat i continuïtat. Les formes transgressores de la Fura dels Baus van conjurar la commemoració dels dos-cents anys del Museu del Prado. Aquelles tres hores preceptives d'Eugeni d'Ors ara es venen empaquetades en tetrabric, en un vol de serpentina de basar xinès.

De la mateixa manera que tenim la llibertat d'imprecuar i lamentar els vicis del nostre temps, reconeguem la llibertat d'adaptar-nos, errar o, per efecte d'una intuïció, captar un biaix de llum o una interpretació raonable, de manera que ens faci veure aquests vicis, no com a virtuts —talment un abús de raó en el buit—, sinó com a elements canviants i

accidentals d'una naturalesa humana que torça el seu brancatge cercant oxigen. Sota l'escuma —tan banal, tan fungible— del nostre temps segueixen existint aquells enigmes que inquieten l'home des que vam baixar dels arbres i vam començar a caminar.

La pitjor cara de la nostra època són els nous costums i la manca de formes. Amb l'aniquilació accelerada de la memòria com a civilització, perdem formes, sentit de la continuïtat perquè vivim sense pensar que tantes coses que estem fent —recordar un poema, cantar una tonada, donar el bon dia al veí, posar oli al pa— provenen de segles i fins i tot podrien remuntar-se, com passa amb les primeres formalitzacions de la no-agressió, a l'origen dels temps, com a nexa temporal amb les civilitzacions més antigues. Els historiadors suposen que si l'antic Egipte va poder perllongar-se tres mil·lennis va ser perquè com a civilització aconseguí durar, preservar-se, continuar. Una memòria de tres mil·lennis, comparada amb la desmemòria de l'era digital, ha de semblar-nos monstruosa, talment una esclavitud cruel.

Pugem a un tren de rodel·la en hores baixes, arca de Noè no per a la vida raonable sinó per l'anomalia social, per l'anomia i la desconexió. Precoços inventors d'estafes per internet fumant-se un porro, subjectes amb música de hip-hop a tot volum, abra-

çades sexuals sense gaire escenificació, llaunes de cervesa que donen voltes pel terra d'un vagó que fa olor de suors d'after hours, llenguatges antisistema, tipus saltant d'un seient a l'altre o abstrets amb un videojoc, ancians entotsolats en la indefensió, gossets falders amb queixalada, éssers humans convertits en gent. Aquests trajectes de rogalia són exemplars. La llibertat de costums, si suposen una llibertat sense límits, anul·la la mateixa noció de costum. Avui, en la voràgine de l'acceleració del canvi, hi són de més les formes de passat. Sense memòria, què són les institucions que provenen del passat i donen seguretat al nostre futur?

Entre l'alegria mòrbida de la *fin-de-siècle* i tot allò que vingué després de l'11-S, va prendre més cos la sospita que un sistema de pensament políticament correcte traeix la consistència de les formes. Més enllà de la corba de l'oblit o de la síndrome polèmica dels falsos records, Occident pateix una amnèsia cultural i els efectes són els oblits de la massa que, segles després de la moral heroica, anul·len els possibles arrelaments de les persones, tota noció del bé comú, tot allò que no sigui autograticació instantània. I també és cert que en totes les fases de la història d'Occident —esplendoroses o no— algú diu en veu alta que s'ha arribat a un decaure irreversible.

En coincidència amb l'efusió emancipadora dels anys seixanta, van començar a desaparèixer aquells rètols que, en el frontispici dels ascensors, donaven un consell elemental: «Abans d'entrar, deixin sortir». Era una fórmula alhora convencional i utilitària. Regulava el que és un moment incòmode de confusió. Sense el rètol, la confusió ha augmentat. Era un costum amb sentit. Donava llibertat. Sabies que en sortir de l'ascensor no toparies amb algun personatge distret disposat a entrar com un mamut, una allau de dames amb bosses de la compra, un subjecte que et dona un cop baix amb el seu casc de motorista o un hippy obrint-se pas a cops de motxilla. La norma —suggerida, no reglamentada— protegia el marge d'espai que necessitem perquè l'imperatiu territorial del nostre cos en moviment no xoqui amb la intromissió d'un altre cos. No era el mateix que cedir-li el seient de l'autobús a una persona gran o una dona prenyada. Era més: era la formalització d'una defensa. Protegia l'autonomia del nostre espai personal desplaçant-se entre individus desconeguts. Regulava el nostre comportament com a home-massa, tan propens a l'estampida.

La utilitat d'aquella advertència encara pot detectar-se una mica en les formes d'urbanitat, però és una gota d'aigua en comparació amb l'estoc de memòries perdudes, adscrites a formes ancestrals que

es van evaporar. A *El procés de la civilització* (1939), Norbert Elias sosté que la civilització no és racional i tampoc irracional, sinó que emprèn la marxa i s'hi manté per mor de la dinàmica pròpia d'una xarxa de relacions, per mor de canvis específics en la forma en què els homes estan acostumats a viure. És a dir, el procés civilitzador no és iniciat per homes capaços de planificar-lo i ordenar-lo: certament, passa així perquè aquesta incapacitat, precisament, pressuposa que els processos de civilització siguin tan llargs. Per fer-ho curt: l'interminable aprenentatge de les formes d'autocontrol, d'autocoacció, de l'estabilitat aconseguida com a forma civilitzadora. Entre altres, coses, és el marge del monopoli de la violència.

L'ésser humà voldria saber per què somia i segons quines pautes. Sense memòria no hi ha civilització i és per aquesta raó que el nihilisme és una forma de desmemòria. Si tot és relatiu, llavors no som lliures. Tampoc podríem creure en res. Tot és relatiu, en conseqüència tot s'hi val. Per això solem dir —amb certa frivolitat— que ja no existeixen grans relats, metarelats. Una vegada més, és el mal de la desmemòria perquè a la Història, amb els seus triomfs i fracassos, mai no li han faltat metarelats. Ho és una nit en un portal de Betlem o l'esdevenir de la consciència europea, com ho van ser la lluita

contra l'esclavitud, per exemple, o la separació entre Església i Estat. Avui la cultura antagònica desestabilitza l'afany d'Occident —la passió i el deure— a l'hora de defensar la seva identitat, posada en dubte i finalment negada.

Els científics addueixen que, com passa amb Google i els altres cercadors, si donem per fet que podem trobar online una dada de manera gairebé instantània, prescindim de l'esforç que ens faria recordar-la. Per quin motiu hauríem d'exercir l'art de la memòria si tot és a Viquipèdia, en la vastitud de Google? La voluntat de recordar recula i ens posem histèrics quan no situem una dada o si constatem que el nostre cercador habitual no ens dona respostes. De forma semblant passa amb l'smartphone: en depenem com d'una bombona d'oxigen. Ens n'anem a dormir fent una ullada a la pantalla —com en altres temps es resaven les oracions— i ens aixequem buscant el mòbil a la tauleta de nit com qui camina en la foscor, extraviat a les autopistes del ciberespai. I quan explorem online, els magatzems d'informació assequible ens sobrepassen. És una altra concepció de l'infern: veure's perdut enmig de l'oceà, en una roca amb palmera per a naufrags, sense ADSL ni cobertura. I a la vegada, per un de tants enigmes portentosos de la creació, els microxips envelleixen i es fan obsolets però milions

de cèl·lules del nostre cos es renoven i substitueixen, fins i tot preserven intacta la capacitat de recordar la muntura de les ulleres de la infermera que ens va posar la primera injecció o la sensació d'aïllament quan vam veure passar debades el nostre primer enamorament.

Al llarg dels segles, atribuir els mals de la civilització a la decadència dels costums s'ha convertit en una constant cíclica. Però sigui realitat o simple percepció, aquesta decadència ara arriba a un buit afàsic. La declinologia ha retornat, com a comparsa ombrívola dels vertígens digitals i de l'omnipotència del telèfon mòbil en el bull trivial de la ment. Baixen els índexs de lectura i s'esfondren els darrers contraforts de l'elitisme meritocràtic. Incomptables diagnòstics de decadència occidental decoren els museus antropològics, des de molt abans de la idiotització de l'homo videns i de la compressió de la complexitat en el simplisme del Twitter. El progrés ja no és el que era. Caminem trepitjant la línia d'ombra entre les formes de cohesió pública i privada. El relativisme ens situa als antípodes de la voluntat d'obra ben feta. El postmodernisme va relativitzar no només la negació de la veritat sinó també la negació de l'ideal de la veritat. Vivim en nínxols. Som tribus morals en confrontació. La segmentació del bé comú ens durà qui sap on si no reequilibrem

autonomia individual i experiència de comunitat, Estat i mercat, la qualitat de la nostra pertinença a allò que és col·lectiu sense deixar el marge de llibertat d'individus responsables.

Quan caigué el mur de Berlín, el rector d'una universitat amb prestigi mundial decidí no contractar un expert en seguretat perquè ja era un saber innecessari: «No estudiem la guerra, perquè no hi ha guerra». Vet aquí l'error post-tràgic perquè, per descomptat, la guerra no ha deixat d'existir. Al París de la fi d'una Belle Époque que havia deixat la retòrica xovinista pels lletristes dels *chansonniers*, la política de revenja acaba per ofuscar del tot la consciència europea i amb la presidència de Poincaré i l'afany de recuperar la Lorena que estava en mans dels alemanys, l'alegria de viure decau i s'escurça el temps per l'esclat de la Gran Guerra. Després, el 1928, ja enterrada tota una generació aniquilada per la guerra, una altra Belle Époque s'acull a les bondats inoperants de la Societat de Nacions i escenifica el pacte Briand-Kellogg pel qual els quinze països signataris —entre els quals, Alemanya i França— acordaven no recórrer a la força militar per resoldre els conflictes internacionals. Era un precedent de la fórmula post-mur de Berlín per posar fi a la guerra com a substitutiu de la política. Avui cada any encara sona el gran *bong* que commemora els morts

d'Hiroshima i Nagasaki i, a les terres normandes, els cementiris dels soldats nord-americans caiguts en combat s'amaren de pluja fina. Més de vuit dècades després, uns drons han fotografiat les fumeres i ruïnes de la guerra siriana després que els bombarders devastessin Alep.

Tàcit sosté que qui promou l'austeritat de costums és Vespasià: va aconseguir que fos més fort el respecte pel príncep i l'afany d'emular que el càstig de la llei i la por. Potser —afegeix— en totes les coses hi ha un cicle, segons el qual els costums, com les estacions, tenen la seva alternança, però no es pot dir que tot va ser millor en l'antiguitat, sinó que també la nostra època llega a la posteritat molts exemples de moral i talent. No hi ha límits clars ni espais estancs i per això reconeixem que el pas de l'antiguitat a la barbàrie o de l'edat mitjana al Renaixement és difús. Frederic el Gran va dir, l'any 1780, que la literatura alemanya pràcticament no existia. Segons subratlla Elias, tan sols un any després, es publiquen la *Crítica de la raó pura* de Kant i *Els bandits* de Schiller. En poc temps, apareix *Ifigènia* de Goethe. La literatura alemanya ja tenia plena presència al mapa de la literatura europea.

Sabem que Soljenitsin ens va anunciar —Harvard, 1978— la decadència d'Occident, però qui era Soljenitsin? Segons els seus detractors, un home de

llarga barba molt rabiüt i paneslavista que quan va sortir dels seus anys terribles al gulag va venir a Madrid per fer-se còmplice franquista, segons Juan Benet. Occident no complia les seves promeses, li tremolaven les cames davant els poders del desarmament espiritual. Per sortir-se'n era més fàcil acusar Soljenitsin d'ingratitude: des de la Unió Soviètica com a pròfug; a Occident, com a desagraït a l'hospitalitat dels sense papers. Però Soljenitsin, avui arraconat pel pensament políticament correcte, sabia que la línia de partició entre el bé i el mal passa pel cor de cada home.

Considerem que el mite de l'autenticitat és una nova forma d'hipocresia, però té efectes beneficiosos si som hipòcrites amb mesura; és a dir, si guardem memòria dels desperfectes de l'impudor o de l'erràtica condició humana. Sense memòria, les relacions humanes —singularment les familiars— perden sentit. La figura sàvia i pletòrica de l'avi ha esdevingut el perfil d'un personatge anodí que amb la crisi de 2008 va deixar de jugar a la petanca i passava el temps duent els nets a l'escola, remugant que les èpoques passades sempre foren millors. Ja a casa, el nen es tanca amb la videoconsola i amb prou feines mastega la seva ració de pizza.

La prioritat de l'home vulgar —anunciada per Ortega— agafa més cos quan depèn d'un Estat pro-

videncial. L'orteguian *señorito satisfecho* ha pres el poder, massificat amb el *reality show*, el desdeny pel passat en comú, l'autosatisfacció tecnohedonista i el canvi de sexe sufragat per la sanitat pública. Potser la magnitud del canvi d'època que vivim sense saber com s'ajusta més a la teoria del caos que als sistemes evolutius, més al col·lapse que a l'estabilitat, però encara tot és imprevisible, com els paradigmes d'un nou temps encara no formulat. Ni tan sols podríem calcular com s'annexen les propensions col·lectives —socials, científiques, polítiques o econòmiques— per a prefigurar les nostres respostes al canvi. Ha succeït en altres moments encara que no estem davant d'un cas de fatalitat sense causa com va ser l'any mil, ni davant d'una suma de factors negatius com els que van dislocar els anys trenta del segle xx. Això és: un canvi d'època s'esdevé quan no sabem interpretar el que està passant fins que, de manera sobtada o gradual, ho constatem. Potser és el progressiu desús d'un llenguatge, d'una sintaxi i d'uns vocabularis. Aleshores ¿anem passant a usar un altre llenguatge perquè el llenguatge a l'ús perd sentit històric?

Incentivats per la nova desmemòria, és costum donar per fet que la idea de rutina —costum sedimentat— és pejorativa. És un altre gran error de la nostra època. A *La figuració del temps* (1962), l'his-

toriador de l'art George Kubler diu que la variació sense límit és sinònim de caos però que per sort el nombre d'actes rituals en una vida humana excedeix de molt les poques accions alternatives o emergents que li permet —honor o ús— la seva rutina diària. El teixit de gestos rituals dona accés a la vida en una societat reconeguda perquè «cada societat lliga i protegeix l'individu dins d'una estructura invisible i de moltes capes de rutina». Són deures cerimonials, de la família a l'Estat: en fi, la civilització. Cerimònies i rutines protegeixen la memòria de les formes. Sense memòria, res pot ser conservat. Així, falsa paradoxa, perdem llibertat d'elecció i ja no existeixen el bé ni el mal.

Emma Bovary mira per la finestra amb un cert fàstic i es queixa de la rutina de Yonville. Això és el bovarisme, inacomodable a la realitat, nascut per a la insatisfacció i per fer desgraciat aquell doctor Bovary que tant estima la seva dona i que és un home íntegre, compassiu, capaç d'una resignació exemplar. Som un segle ple de bovarisme perquè exhibim el desassossec narcisista alhora que mai hi ha hagut més oportunitats, més llibertat d'elecció, tot i que preferim no prendre'ns la molèstia de triar. Fa peresa ser lliure.

Ens pot agradar viure en un pis Ikea, indiferents al fet que els mobles siguin una forma industrial de

la desmemòria. No hi ha lloc a casa per al tresillo entapissat per successives generacions, ni per a les velles colleccions de revistes enquadernades. Cap amagatall secret per als petits feixos de cartes que groguegen com fulles portades pel vent al vell parc que ja tan sols existeix en la memòria d'uns pocs. L'útil, no pot ser bell? Posem per cas, el mànec d'una aixada. Saviesa dels usos ancestrals davant de la innocuïtat temporal del disseny, vides intercanviables com un pneumàtic de cotxe. És el pis d'Ikea: deixem de tenir història pròpia. Els armaris no guarden esquelets, no trobem per atzar el paraigua de l'avi que va ser procurador als tribunals. Idèntics replans, el mateix sofà sense passat: ni una vaixela amb els plats escantellats, ni la cafetera amb borborigmes que de bon matí renunciaven un dia enfeinat. Apartaments sense passat, amb el porter automàtic per atendre repartidors de sushi a domicili.

No és casual que es posi en dubte un sistema demoliberal que, per la seva pròpia naturalesa i evolució, s'autoproposa reformes però no té substituïts. Pot ser tediós però resisteix. Tenim un dubte en paral·lel amb la universalització d'un individualisme —d'una autonomia individual— que té poc a veure amb l'individualisme que provenia de la iniciativa i la responsabilitat. Ara el quefer individualista busca

recer en la autogratisficació i la selfie narcisista. El bovarisme fins i tot té queixes de l'Estat del benestar.

Ciberguerrilles, noves supersticions, societat postcapitalista, un sistema financer mutant, fenòmens tan regressius com la disrupció populista, la idea de persona que xoca amb les tesis transhumanistes: i també és cert que la humanitat, a pesar de tot, no havia viscut mai en millors condicions que ara, per moltes precarietats que constatem. A *Usos del pessimisme* (2010), Roger Scruton diu que en l'origen de la crisi econòmica de 2008, en adquirir l'hàbit de posposar el pagament dels deutes, fórem un exemple més de com una il·lusió pren el control dels esdeveniments, de manera que la responsabilitat minva en un sistema amb mecanismes que depenen fonamentalment del sentit del deure per seguir funcionant, perquè depenen del crèdit de la confiança i la confiança, de la consciència moral. ¿És aquesta la raó d'una desfiguració del bé comú i de la responsabilitat ètica, d'unes noves generacions que són molt fràgils per haver estat sobreprotegides i que haurien de posar ordre en el desordre, com és ara mantenir fiscalment els costos de l'Estat del benestar tenint en compte el sotrac de la ràtio? Globalització i retorn a les identitats. ¿Té a veure amb l'efecte que les democràcies avançades neguin que

hi hagi enemics interiors i exteriors i que per tant no fa falta defensar-se?

Sense els usos transcendents de la memòria som societats desvinculades al màxim, envellides, sense esplets de nins jugant als parcs. Com Narcisos relativistes, acatem la *new age*, religions del tot a cent, el serveixi's vostè mateix. Com més volatilitat, menys consistència. Com més incongruència, més fustigació. Com més telepredicadors, menys matissos. Si consentim ser massa al darrere d'un carret de la compra és perquè preferim no tenir memòria ni considerar els ensenyaments del passat sobre el que som i sobre la complexitat del món. Costums i convencions, al contrari del que suposaríem, acrediten la qualitat intel·lectual perquè vinculen formes del passat i expectatives de present, molt més garantides així que per la via de la ruptura i la transgressió.

Se'ns diu que els processos cerebrals representats en la nostra consciència només són una mínima part, un fragment, del que passa al nostre cap. Segons el professor Michael Gazzanniga, explorador de la divisió entre els dos hemisferis cerebrals, «som agents personalment responsables i amos dels nostres actes, tot i que vivim en un món determinat». Argumenta que som persones i no cervells: és a dir, som l'abstracció que configurem quan una ment, que emergeix d'un cervell, interactua amb el

cervell. El cervell en gran manera treballa amb el pilot automàtic: primer actua i després es fa les preguntes. Cada vegada que guardem memòria es van creant noves connexions cerebrals. Portentosament, el cervell és capaç d'adaptar-se a l'experiència vital.

Posem per cas Anne Frank. Va mantenir indemne la civilització mentre va poder veure un castanyer d'Amsterdam per una escletxa del refugi on sobrevivia la seva família, perseguida pels nazis. L'any 1944 Anne Frank anota: «El nostre castanyer està completament en flor, cobert de fulles i fins i tot més bell que l'any passat». Des de llavors, Anne Frank penja d'un fil de la memòria, de cada vegada més vulnerable. Setmanes després, a conseqüència d'alguna delació, el refugi dels Frank és descobert per la Gestapo. En el camp d'extermini de Bergen-Belsen, ella mor de tifus molt poc abans que els aliats arribin. Fins i tot ha desaparegut el castanyer amb gotes de pluja suspeses de la branca tan fina, el castanyer amb els ocells posats a mitja tarda: escriure, mantenir el silenci per no alertar els nazis, conviure amb els frecs i malentesos de la família, ser una adolescent aprenent d'escriptora, en un zulo.

Sense memòria no hi ha literatura. Cau abatut el castanyer d'Anne Frank. Remodelar les comunitats humanes al voltant de valors comuns es fa, gairebé de sobte, una costa empinada, un pedregar, un gra-

pat de cendres. La nova versió de Pokémon connecta amb alguna forma de falla neuronal. Som comunitats en fals, bombolles d'emocionalisme, identitats il·lusòries, xarxes del mal i alhora fonts inesgotables de coneixement racional. Lliquar més memòria seria el caos.